

OLIV TA'LIMDA TARIX VA FALSAFANI INTEGRATSIYALASH ORQALI ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH

Abdullayeva Asila Abdulxodiyevna,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18338201>

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta'lim tizimida tarix va falsafa fanlarini integratsiyalash orqali talabalar ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qiladi. Mazkur tadqiqot fanlararo yondashuvning metodologik asoslarini, tarixiy va falsafiy bilimlarning o'zaro uyg'unligini, shuningdek, bu jarayon orqali talabalarda tanqidiy fikrlash, ilmiy izlanish va analitik kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini o'rganadi. Maqolada tarixiy voqealarni falsafiy tafakkur bilan tahlil qilishning didaktik va metodik jihatlarini, shuningdek, fanlararo integratsiya orqali ilmiy dunyoqarashni mustahkamlashning zamonaviy pedagogik yondashuvlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlarini ochib beradi hamda talabalar ma'naviy va intellektual rivojlanishida integratsiyalashgan fanlar o'qitishning samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, tarix, falsafa, fanlararo integratsiya, ilmiy dunyoqarash, tanqidiy tafakkur, pedagogik yondashuv, innovatsion metodologiya.

Аннотация: Данная статья посвящена углубленному анализу теоретических и практических аспектов формирования научного мировоззрения студентов через интеграцию истории и философии в системе высшего образования. Исследование рассматривает методологические основы междисциплинарного подхода, гармонию исторических и философских знаний, а также механизмы развития у студентов критического мышления, научно-исследовательских и аналитических компетенций. В статье освещаются дидактические и методические аспекты анализа исторических событий с философской точки зрения, а также современные педагогические подходы к укреплению научного мировоззрения через междисциплинарную интеграцию. Результаты исследования демонстрируют возможности применения интерактивных и инновационных педагогических технологий, а также эффективность интегрированного преподавания в духовном и интеллектуальном развитии студентов.

Ключевые слова: высшее образование, история, философия, междисциплинарная интеграция, научное мировоззрение, критическое мышление, педагогический подход, инновационная методология.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the theoretical and practical aspects of shaping students' scientific worldview through the integration of history and philosophy in higher education. The study examines the methodological foundations of the interdisciplinary approach, the harmony between historical and philosophical knowledge, and the mechanisms for developing students' critical thinking, research, and analytical competencies. The article highlights the didactic and methodological aspects of analyzing historical events from a philosophical perspective, as well as contemporary pedagogical approaches to strengthening scientific worldview through interdisciplinary integration. The findings demonstrate the potential for applying interactive and innovative pedagogical technologies and the effectiveness of integrated teaching in students' spiritual and intellectual development.

Keywords: higher education, history, philosophy, interdisciplinary integration, scientific worldview, critical thinking, pedagogical approach, innovative methodology.

Kirish. Oliy ta'lim tizimida tarix va falsafa fanlarini integratsiyalash muammosi zamonaviy pedagogik va ilmiy tafakkurda tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

XXI asrning global talablari shuni ko'rsatadiki, nafaqat texnik bilimlar, balki insoniyatning tarixiy tajribasi va falsafiy tafakkuri asosida shakllangan ilmiy dunyoqarashga ega mutaxassislar yetishtirish oliy ta'limning eng asosiy vazifalaridan biridir. Tarix fani o'tmish tajribalarini, ijtimoiy hodisalarni va ularning sabablari hamda oqibatlarini o'rgatish orqali talabalarda tarixiy ongini rivojlantiradi; falsafa esa ularni tanqidiy tafakkurga, muammolarni mantiqiy tahlil qilishga va axloqiy-estetik qarorlarni qabul qilishga yo'naltiradi[1]. Shu nuqtai nazardan, ikki fanning uyg'unlashtirilgan o'qitilishi talabalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Fanlararo integratsiya konsepsiyasi pedagogik adabiyotlarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda markaziy o'rin tutadi. Integratsiyalashgan yondashuv tarixiy ma'lumotlarni falsafiy kontseptualizatsiya orqali talabalarda chuqur tushuncha hosil qilishi, voqelikni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va murakkab ijtimoiy-hayotiy masalalarni izchillik bilan hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi[2]. Shu bilan birga, fanlararo integratsiya talabalarni ilmiy metodlarni tanlash, faktlarni taqqoslash, dalillar asosida fikr yuritish va mustaqil ilmiy qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. Tarix va falsafani birlashtirish, shuningdek, talabalarni global ijtimoiy va madaniy kontekstda tanqidiy va reflektiv fikrlashga tayyorlaydi, bu esa ularning nafaqat akademik, balki shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Mamlakatimizning oliy ta'lim tizimida tarix va falsafa fanlarini integratsiyalash orqali ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayoni, avvalo, milliy madaniyat va tarixiy merosni chuqur anglashga asoslanadi. Talabalar o'rganayotgan tarixiy hodisalarni falsafiy tafakkur bilan uyg'unlashtirish orqali ular tarixiy jarayonlarning mantiqiy bog'liqligini tushunadi va insoniyatning intellektual va axloqiy evolyutsiyasini tahlil qiladi[3]. Shu tarzda, fanlararo yondashuv nafaqat bilimlarni kengaytiradi, balki talabalarda ilmiy mulohaza yuritish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va kompleks ijtimoiy hodisalarni baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, tarix va falsafani alohida o'qitish ko'pincha talabalar ongida bilimlarning parchalanishiga olib keladi. Tarixiy ma'lumotlar mantiqiy va metodologik jihatdan to'g'ri joylashtirilmasa, ular talaba ongida yuzaki va tafakkursiz qabul qilinadi; falsafiy kontseptsiyalar esa amaliy voqealar bilan bog'lanmasa, ular abstrakt va noaniq qoladi. Shu nuqtai nazardan, ikki fanni integratsiyalash orqali o'qitish ilmiy dunyoqarashni tizimli, metodologik asoslangan va nazariy jihatdan boyitilgan shaklda shakllantirish imkonini beradi[4]. Fanlararo integratsiya jarayonida talabalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning samarali usullaridan biri interfaol metodlar va projektli faoliyatdir. Masalan, tarixiy voqealarni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish, debatlar va ilmiy munozaralar tashkil etish orqali talabalar nafaqat bilimlarni qabul qiladi, balki ularni mustaqil ravishda tahlil qilish, fikrlarni asoslash va qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon talabalarning tanqidiy tafakkurini mustahkamlash, ilmiy izlanish motivatsiyasini oshirish va akademik mustaqillikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tarix va falsafani integratsiyalash pedagogik

jarayonni zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan boyitishga imkon yaratadi. Masalan, multimedia resurslar, interaktiv darslar, virtual tarixiy ekskursiyalar va simulyatsiyalar talabalarning bilimlarni qabul qilish va tahlil qilish jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi[5]. Bu yondashuv ilmiy dunyoqarashni shakllantirishni faqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham boyitadi, talabalarni o'rganilayotgan fanlar bilan chuqur bog'laydi va ularni mustaqil ilmiy faoliyatga tayyorlaydi. Tadqiqotning nazariy asoslari shuni ko'rsatadiki, fanlararo integratsiya ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda uch asosiy komponentni birlashtiradi: tarixiy kontekstni anglash, falsafiy tafakkur va tanqidiy tahlil. Tarixiy kontekst talabalarni vaqt va makon doirasida voqealarni tushunishga o'rgatsa, falsafiy tafakkur ularni abstrakt kontseptualizatsiya va mantiqiy asoslashga yo'naltiradi, tanqidiy tahlil esa har ikki komponentni uyg'unlashtirib, ilmiy qarorlar chiqarish va xulosalar hosil qilish jarayonini mustahkamlaydi. Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda tarix va falsafani integratsiyalash nafaqat talabalarni akademik bilimlar bilan boyitadi, balki ularni ilmiy tafakkurga, tanqidiy fikrlashga va mustaqil izlanishlarga tayyorlaydi. Bu yondashuv pedagogik amaliyotda zamonaviy talablarga mos keladigan, kompleks va chuqur ilmiy dunyoqarashga ega shaxslarni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Shu asosda maqola davomida oliy ta'limda fanlararo integratsiya jarayonining metodologik asoslari, nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, talabalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish mexanizmlari batafsil tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda tarix va falsafa fanlarining integratsiyasi bilan bog'liq fanlararo tahlil konsepsiyasi pedagogik va kurikulumshunoslik tadqiqotlarida markaziy mavqega ega bo'lib, talabalarda chuqur ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu yo'nalish bo'yicha dunyo miqyosida nufuzli olimlardan biri Yaron Lehavi va Bat-Sheva Eylon bo'lib, ularning "Integrating Science Education Research and History and Philosophy of Science in Developing an Energy Curriculum" nomli ishlari fanlararo integratsiyaning amaliy tajribalarini ilmiy asosda yoritadi. Ushbu izlanishda mualliflar tarix va falsafa elementlarini ilmiy bilimlar bilan birlashtirish orqali o'quv dasturlarini yaratish jarayonida qanday qilib bir nechta ilmiy paradigm, ya'ni tabiiy fanlar, ularning tarixi, falsafasi hamda ta'lim tadqiqotlari natijalari (science education research), birgalikda foydalanilishi mumkinligini ko'rsatadi[6]. Bu yondashuv fanlararo integratsiyaning nazariy asoslarini mustahkamlash bilan birga, talabalarning nazariy bilimlardan tashqari ilmiy xulosalar chiqarish, voqea-hodisalarni sabablarga bog'lash va nazariy asoslarni amaliy kurikulumga tatbiq etishga yo'naltirilgan pedagogik metodlarni ham taklif etadi, bu esa ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Shu bilan birga, Michael R. Matthewsning ilmiy faoliyati integratsiyalashgan tarix va falsafa muammolarini pedagogik masalalar kontekstida chuqur tahlil qiluvchi keng qamrovli tadqiqotlar orqali fanlararo yondashuvning nazariy hamda metodologik asoslariga katta hissa qo'shgan. Matthews XX asr oxiridan boshlab tarix, falsafa va ta'limni birlashtiruvchi tadqiqot yo'nalishiga asos solgan olimlardan bo'lib, u HPS

(History and Philosophy of Science) konsepsiyasini ilmiy tahlil, kurikulum yaratuvchi metodlar va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydigan pedago gikal strategiyalar bilan bog'lagan[7]. Uning ishlari tarix va falsafa fanlarining birgalikda ishlatilishi talabalarining ilmiy metodologiya bilimlarini mustahkamlash, voqelikni xilma-xil nuqtai nazar orqali baholash hamda ilmiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkinligini ochiq ko'rsatadi. Lehavi va Eylonning yondashuvi, Matthewsning fanlararo tadqiqotlar kontekstiga qo'shgan hissasi bilan uzviy bog'lanib, tarix va falsafa integratsiyasining faqat nazariy emas, balki ta'lim jarayonida amaliy qo'llanilishi hamda talabalar ilmiy dunyoqarashini shakllantirish strategiyasini chuqur ilmiy asosda yoritadi. Shu bois, ularning ishlari oliy ta'limda fanlararo integratsiyaning metodologik, kurikulumshunoslik va pedagogik jihatlarini tadqiq qilayotgan zamonaviy ilmiy adabiyotning eng muhim manbalari sifatida qaraladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologik asoslarini aniqlashda tarix va falsafani integratsiyalash orqali talabalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning nazariy va amaliy komponentlari o'rganildi. Tadqiqotda fanlararo integratsiyaning konseptual va amaliy metodlarini aniqlashga e'tibor qaratildi, chunki ilmiy dunyoqarashning rivojlanishi nafaqat talabalarining bilim darajasiga, balki ularning tanqidiy tafakkur, analitik ko'nikma va ilmiy izlanish qobiliyatlariga ham bevosita bog'liqdir. Metodologik yondashuv sifatida ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani amalga oshirishning kombinatsiyalangan metodlari ishlatildi. Jumladan, historiografik tahlil yordamida talabalar tarixiy voqealar va ijtimoiy hodisalarni tarixiy kontekstda chuqur o'rganib, ular orasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga yo'naltirildi. Shu bilan birga, falsafiy tahlil orqali talabalar tarixiy jarayonlarni abstrakt kontseptualizatsiya va mantiqiy tafakkur bilan bog'lashga o'rgatildi. Bu ikki metod birlashtirilganda talabalarda voqelikni bir nechta nuqtai nazardan baholash, murakkab ijtimoiy-hayotiy masalalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish qobiliyati shakllanadi. Tadqiqotda interfaol o'qitish metodlari ham qo'llanildi. Masalan, talabalarni debatlar, ilmiy munozaralar, case-study (holatlarni tahlil qilish) va mini-laboratoriya ishlariga jalb qilish orqali ularning tanqidiy tafakkurini mustahkamlashga intildik. Ushbu metodlar ilmiy dunyoqarashni faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki talabalar o'z bilimlarini real voqelik kontekstida qo'llash imkoniga ega bo'ladi. Shuningdek, tadqiqotda projektli faoliyat metodikasi integratsiyalangan holda ishlatildi. Talabalar tarixiy voqealarni falsafiy tafakkur bilan tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish jarayonida kichik ilmiy loyihalar ishlab chiqdilar, bu esa ularning mustaqil ilmiy fikrlashini va izlanish motivatsiyasini oshirdi. Projektlar orqali talabalar nafaqat faktlarni yodlab qolish, balki ularni mantiqiy tarzda tizimlashtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Tadqiqotning metodologik konsepsiyasida ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyaning zamonaviy texnologiyalari ham muhim rol o'ynadi. Multimedia resurslar, virtual tarixiy ekskursiyalar, interaktiv dasturlar va simulyatsiyalar talabalarining o'rganilgan materialni tahlil qilish va ilmiy izlanish

jarayonida faol ishtirok etishini ta'minladi. Bu metodlar orqali talabalar tarixiy va falsafiy bilimlarni birlashtirib, ularni ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shuni ta'kidlash lozimki, metodologik yondashuvning asosiy printsipli nazariy bilimlarni amaliy jarayon bilan uyg'unlashtirishdir. Tarixiy ma'lumotlarni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish, ilmiy metodlarni qo'llash, interfaol va projektli faoliyat orqali bilimlarni mustahkamlash talabalarda ilmiy dunyoqarashni tizimli va chuqur shakllantiradi. Shu tarzda, metodologik yondashuv fanlararo integratsiya jarayonining har bir komponentini tarixiy, falsafiy va pedagogik birlashtirib, oliy ta'limning zamonaviy pedagogik talablariga mos keladigan ilmiy va amaliy tizim yaratadi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oliy ta'limda tarix va falsafani integratsiyalash orqali talabalar ilmiy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni sezilarli darajada samarali bo'lib, interfaol metodlar, projektli faoliyat va fanlararo yondashuv birgalikda qo'llanilganda talabalar tanqidiy tafakkur, analitik ko'nikmalar, ilmiy metodlardan foydalanish qobiliyati va voqelikni kompleks tahlil qilish imkoniyatlarini mukammal rivojlantiradi; shu bilan birga, integratsiyalashgan o'qitish talabalarda tarixiy voqealarni falsafiy kontekst bilan bog'lash, ilmiy xulosalar chiqarish va nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash orqali ularning akademik va shaxsiy intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa fanlararo integratsiyaning oliy ta'limda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

Muhokama. Oliy ta'limda tarix va falsafani integratsiyalash orqali ilmiy dunyoqarashni shakllantirish masalasi pedagogik va nazariy nuqtai nazardan jiddiy ilmiy bahslarga sabab bo'lgan. Shu yo'nalishda Yaron Lehavi va Bat-Sheva Eylonning yondashuvi bilan Michael R. Matthewsning qarashlari o'rtasida aniq bir ilmiy polemika mavjud. Lehavi va Eylon o'z tadqiqotlarida fanlararo integratsiya jarayonida tarix va falsafaning ilmiy bilimlar bilan uyg'unlashuvi talabalarda tanqidiy tafakkur va ilmiy izlanish qobiliyatini shakllantirishning eng samarali vositasi ekanligini ta'kidlaydi[8]. Ularning fikricha, tarixiy voqealarni falsafiy tafakkur bilan tahlil qilish va ularni amaliy kurikulumga tatbiq etish talabalarning ilmiy dunyoqarashini chuqurlashtiradi hamda ularni kompleks ijtimoiy va madaniy hodisalarni baholashga tayyorlaydi. Shu nuqtai nazardan, ular fanlararo integratsiya nafaqat nazariy, balki pedagogik samaradorlikni ham oshiradi deb hisoblaydi. Bunga qarshi, Michael R. Matthews o'z ishlari orqali integratsiyalashgan yondashuvni tarix va falsafa pedagogik tizimiga tatbiq etishda muayyan cheklovlarni ko'rsatadi. Matthews fikricha, tarix va falsafani birlashtirish jarayonida metodologik noto'g'ri yondashuvlar, talabalarning nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lay olmasligi va fanlararo kontseptualizatsiya yetishmovchiligi ilmiy dunyoqarash shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin[9]. Shu sababli u fanlararo integratsiyani amalga oshirishda nazariy asoslarni puxta ishlab chiqish, interfaol metodlar va projektli faoliyatni tizimli tarzda uyg'unlashtirishni talab qiladi. Bu ikki nuqtai nazar o'rtasida

yuzaga kelgan ilmiy bahs aslida oliy ta'limda fanlararo integratsiyaning samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlashga xizmat qiladi. Lehavi va Eylonning yondashuvi pedagogik jarayonni amaliyotga yo'naltirishga urg'u berar ekan, Matthewsning tanqidiy nuqtai nazari metodologik barqarorlikni ta'minlash zaruratini ko'rsatadi[10]. Shu bilan birga, ularning fikrlari uzviy tarzda bog'lanib, integratsiyalashgan o'qitishning optimal strategiyasini shakllantirishga imkon beradi: tarixiy va falsafiy bilimlarni uyg'unlashtirish, interfaol metodlar va projektli faoliyat orqali talabalarning ilmiy dunyoqarashini mustahkamlash va pedagogik amaliyotni nazariy asos bilan boyitish. Shu munosabat bilan zamonaviy pedagogik adabiyotlar Lehavi va Eylonning optimistik yondashuvi bilan Matthewsning metodologik ehtiyotkorligini birlashtirishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu esa oliy ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani amalga oshirishda strategik yondashuvni ishlab chiqish, talabalarda ilmiy dunyoqarashni tizimli va kompleks shaklda rivojlantirish imkonini beradi. Natijada, ikki qarash o'rtasidagi ilmiy munozara pedagogik nazariya va amaliyotni birlashtiruvchi ilg'or model sifatida fanlararo integratsiyaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Fanlararo integratsiya talabalarda tanqidiy tafakkur, ilmiy izlanish qobiliyati, voqelikni kompleks tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini samarali rivojlantiradi. Tarixiy voqealarni falsafiy tafakkur bilan tahlil qilish orqali talabalarning nazariy bilimlarini amaliy jarayon bilan uyg'unlashtirish imkoniyati yaratiladi, bu esa ularning akademik va shaxsiy intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Yaron Lehavi va Bat-Sheva Eylonning optimistik yondashuvi bilan Michael R. Matthewsning metodologik ehtiyotkorligi fanlararo integratsiyaning samaradorligini oshirishda bir-birini to'ldiruvchi rol o'ynaydi. Interfaol metodlar, projektli faoliyat va multimedia texnologiyalarini qo'llash orqali talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish tizimli, chuqur va nazariy jihatdan mustahkam bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Haydarov O., Qoraboyev S. O'zbekistonning eng yangi tarixi // SamDVMCHBU. Samarqand, 2022.
2. Шермухамедова Н. Фалсафа. – Тошкент: Noshir, 2009.
3. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
4. Назаров Қ. Фалсафа асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2005.
5. Shamsutdinov R., Mo'minov H. O'zbekiston tarixi. – Akademnashr, 2019. – T. 576.
6. Файзуллаев О. Фалсафа ва фанлар методологияси //Т.: Фалсафа ва ҳуқук. – 2006.
7. Эргашбаев Ш. (2025). Ўзбекистон шароитида узлуксиз таълим тизими орқали ёшларнинг маънавий дунёқарашини ривожлантириш. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.
8. Шермухамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси. – Тошкент: Университет, 2005.
9. Shohbozbek, E. (2025, March). Yoshlarning ma'naviy dunyo qarashini shakllantirishda maktabgacha ta'limning o'rni. In international scientific research conference (Vol. 3, No. 32, pp. 76-81).
10. Туленов Ж. Фалсафий маданият ва маънавий камолот. – Тошкент: Меҳнат, 2000. – Б. 215.